

РОЗДІЛ IV. ПРОБЛЕМИ СПЕЦІАЛЬНОЇ ОСВІТИ

УДК 378. 06:378.1

Альона Аріщенко

Сумський державний педагогічний
університет імені А.С. Макаренка

ORCID ID 0000-0002-0468-0889

DOI 10.24139/2312-5993/2018.05/381-389

ІНКЛЮЗИВНИЙ ОСВІТНІЙ ПРОСТОР ЗВО УКРАЇНИ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

У статті досліджено проблему навчання осіб з особливими потребами у вітчизняних ЗВО. Проаналізовано нормативно-правове забезпечення доступності вищої освіти для осіб із особливими потребами. Охарактеризовано інтегроване й інклюзивне навчання студентів в університетах України. Представлено наявний досвід ЗВО України щодо імплементації інклюзивного навчання, зокрема досвід забезпечення рівного доступу до навчального середовища Університету «Україна». Визначено напрями вдосконалення інклюзивного навчання у вишах України на основі дослідження зарубіжного досвіду.

Ключові слова: інтегроване навчання, інклюзивне навчання, ЗВО, особа з особливими потребами, безбар'єрне середовище, супровід студентів, доступний освітній простір.

Постановка проблеми. Освіта для людей із особливими потребами є важливим кроком до їх подальшого розвитку, реабілітації й соціалізації, шансом на самостійне та незалежне життя в сучасному світі. За даними Міністерства соціальної політики, кількість людей із інвалідністю у відносному підрахунку збільшилась удвічі порівняно з 1990 роком. Якщо в 1990 їх нараховувалось 3 % населення, то станом на 2018 рік кількість людей із особливими потребами в Україні сягає 6 % (біля 3 млн.). І з них більше 165 тисяч – діти. Майже 80 відсотків інвалідів – це люди працездатного віку. Слід також взяти до уваги ситуацію на сході України, оскільки за 3 роки антитерористичної операції кількість людей із інвалідністю збільшилася на декілька тисяч. І питання їх соціалізації, у тому числі й через підвищення професійного рівня та переорієнтацію є надзвичайно актуальним.

За кордоном, зокрема у США, інклюзивна модель навчання успішно впроваджується на всіх рівнях освіти. Особи з особливими потребам мають можливість повністю реалізувати свій потенціал, стати повноцінним членом суспільства і приносити користь. Україна робить перші кроки у створенні інклюзивного освітнього простору, у зв'язку з чим особливої уваги набуває питання узгодження національного законодавства з міжнародним у сфері інклюзивної освіти, дослідження зарубіжного досвіду з метою вдосконалення системи інклюзивного навчання у вітчизняних вищих навчальних закладах.

Аналіз актуальних досліджень. У вітчизняній педагогічній науці проблема інклюзивного навчання у вищих навчальних закладах є актуальною й охоплює широкий спектр наукових досліджень. Зокрема, організаційні засади імплементації інклюзивного навчання висвітлені в наукових працях К. Кольченко, Г. Нікуліної, Г. Давиденко, М. Чайковського та ін.; нормативно-правове забезпечення навчання осіб із особливими потребами досліджено в працях А. Колупаєвої, С. Литовченко, А. Шевцової та ін.; закордонній досвід впровадження інклюзивної моделі навчання дослідили М. Захарчук, Н. Софій, Г. Давиденко та ін.

Мета статті – висвітлення особливостей державної політики щодо забезпечення права на отримання освіти осіб із особливими потребами й визначення напрямів удосконалення системи інклюзивного навчання у вишах України.

Для досягнення поставленої мети було використано комплекс **методів дослідження:** загальнонаукові – аналіз, синтез, порівняння, узагальнення для вивчення праць вітчизняних науковців у сфері інклюзивної освіти; структурно-логічний метод, що дозволив окреслити нормативні засади освіти осіб із особливими потребами.

Виклад основного матеріалу. Вітчизняна система освіти перебуває на шляху активного впровадження моделі інклюзивного навчання, що потребує зміни базових принципів навчання, у зв'язку з чим виникла необхідність розроблення державної нормативно-правової бази для формування сприятливих умов для розвитку особистісного потенціалу людей із особливими потребами.

У грудні 2015 року Україна ратифікувала основні міжнародні документи у сфері забезпечення прав дітей згідно зі світовими стандартами освіти, соціального захисту та охорони здоров'я. Передусім йдеться про статтю 24 Конвенції ООН про права інвалідів, у якій визначено обов'язок держави щодо реалізації інклюзивної моделі освіти, тобто створення такого предметно-просторового спеціального середовища, яке б дало змогу всім дітям бути однаково рівними учасниками навчального процесу в єдиному освітньому просторі відповідно до їхніх особливостей, потреб та можливостей.

Основоположними документами, що визначають і регулюють забезпечення права на освіту осіб із особливими потребами, є Конституція України, Закони України «Про освіту», «Про реабілітацію інвалідів в Україні», «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні», Укази Президента України «Про додаткові заходи щодо підвищення якості освіти в Україні» (№ 244 від 20.03.2008 р.), «Про додаткові невідкладні заходи щодо створення сприятливих умов для життєдіяльності осіб з обмеженими фізичними можливостями» (№ 1228 від 18.12.2007 р.), постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження плану заходів щодо створення безперешкодного життєвого середовища для осіб з обмеженими

фізичними можливостями та інших маломобільних груп населення на 2009–2015 роки «Безбар'єрна Україна» (№ 784 від 29.07.2009 р.), Указ Президента України «Про питання щодо забезпечення реалізації прав дітей в Україні» (№163/2011 від 16 грудня 2012 р.), Нові соціальні ініціативи Президента України: діти – майбутнє України (07.03.2012 р.), Рішення колегії Міністерства освіти і науки, молоді та спорту країни «Про впровадження інклюзивного навчання в загальноосвітніх навчальних закладах: реалії та перспективи» (№ 2/3-2 від 01.03.2013 р.), Указ Президента України «Про Національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 року» (№ 344/2013 від 25 березня 2013 р.) та ін.

Важливим кроком у розвитку інклюзії в Україні є підписання ухваленого 23 травня 2017 р. закону «Про внесення змін до Закону України «Про освіту» щодо особливостей доступу осіб з особливими освітніми потребами до освітніх послуг». Відтепер діти з особливими освітніми потребами мають повне право здобувати освіту в усіх навчальних закладах, зокрема й безоплатно в державних та комунальних, незалежно від «встановлення інвалідності». Також для цієї категорії осіб передбачено можливість запровадження дистанційної та індивідуальної форм навчання, отримання психолого-педагогічної та корекційно-розвиткової допомоги, створення інклюзивних та спеціальних груп (класів), передбачено облаштування навчального середовища відповідно до потреб, здійснення відповідних архітектурних перепланувань, наймання додаткових працівників (тьюторів, корекційних педагогів, психологів), адаптація навчальних планів і програм, методів та форми навчання, використання ресурсів спеціальної освіти, партнерство з громадою тощо [2].

На 2017 рік український уряд уперше виділив субвенцію на інклюзивну освіту в розмірі 209,4 мільйонів гривень, а в Держбюджеті на 2018-й закладено вже понад 500 мільйонів гривень такої субвенції.

Слід також зауважити, що розвитку інклюзивного навчання дітей із особливими потребами сприяє Марина Порошенко. З липня 2016 року, під її кураторством, Фонд Порошенка розпочав реалізацію низки регіональних проектів з інклюзивної освіти в багатьох регіонах України. Марина Порошенко та голови місцевих ОДА підписали Меморандуми про залучення до всеукраїнського проекту Фонду Порошенка «Інклюзивна освіта – рівень свідомості нації», який реалізується у співпраці з Міністерством освіти і науки України. На сьогодні в Україні в межах децентралізації за цими проектами вже створено 125 приміщень Медіатек та 35 Ресурсних кімнат [4].

У законі України «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні» зазначено, що діяльність держави щодо осіб із інвалідністю передбачає забезпечення їхніх прав нарівні з іншими громадянами для участі в суспільному житті та полягає у виявленні, усуненні перепон і бар'єрів, що перешкоджають реалізації прав і задоволенню потреб із

урахуванням індивідуальних можливостей, здібностей та інтересів. При цьому навчальні заклади мають надавати освітні послуги особам із інвалідністю нарівні з іншими громадянами, зокрема через створення належного кадрового забезпечення, матеріально-технічного забезпечення й забезпечення розумного пристосування, що враховую індивідуальні потреби людини з обмеженими можливостями [3].

У законодавстві України закріплені державні гарантії щодо створення доступного навчального середовища, однак більшість нормативних документів залишаються принципами, бо відсутні дієві механізми їх реалізації і система контролю за дотриманням. У зв'язку з цим процес імплементації інклюзивного навчання у вищих навчальних закладах перебуває на недостатньому рівні. Більшість навчальних закладів не готові забезпечити студентів із особливими потребами необхідними умовами навчання, перш за все, йдеться про створення безбар'єрного навчального середовища, забезпечення наукового, психолого-педагогічного супроводу, створення навчальних програм, адаптованих до можливостей і потреб студентів. І в більшості ЗВО процес навчання осіб із особливими потребами відбувається стихійно (завдяки мотивації самих студентів, підтримці з боку громадських ініціатив, волонтерів).

У вітчизняних ЗВО навчання студентів із особливими потребами здійснюється у спеціальних групах для студентів із особливими потребами за нозологіями; в інтегрованих групах без забезпечення необхідної підтримки; в інклюзивних групах, навчання студентів із особливими потребами із забезпеченням супроводу, який надають спеціально створені відділи ЗВО, і дистанційна форма навчання [6].

Навчання студентів із особливими потребами у спеціальних групах має як переваги так і недоліки. Така форма навчання дає можливість організувати навчання з урахуванням особливостей студентів, однак ускладнює процес соціалізації студентів із особливими потребами. Так, наприклад, на базі Національної металургійної академії України створено Регіональний центр освіти інвалідів, у Кримському гуманітарному університеті Спеціалізований факультет для підтримки осіб із вадами опорно-рухового апарату, у Донбаському інституті техніки і менеджменту Центр духовно-інтелектуального розвитку та професійної реабілітації молоді з обмеженими фізичними можливостями, у Національному педагогічному університеті ім. М. П. Драгоманова Науково-методичний центр освіти та соціальної реабілітації осіб із обмеженнями життєдіяльності [7].

В умовах інтегрованої моделі студенти мають можливість навчатись у загальному потоці, однак навчання відбувається в умовах без урахування індивідуальних особливостей студента. На відміну, інклюзивна модель навчання передбачає не просто включення осіб із особливими потребами в загальний освітній простір, а також забезпечення рівного доступу до

якісної освіти шляхом організації їх навчання на основі застосування особистісно-орієнтованих методів навчання з урахуванням їхніх індивідуальних особливостей – здібностей, специфіки розвитку, типів темпераменту, емоційної архітектури тощо.

Пріоритетним напрямом роботи є різноманітність і гнучкість навчальних траєкторій, стаціонарна, заочна, дистанційна, екстернатна форми здобуття вищої освіти, різні сертифікаційні програми, курси, літні та зимові школи – повинні слугувати соціальній інклюзії осіб із особливими потребами. Створення широкого діапазону індивідуалізованих навчальних траєкторій, а також створення всіх умов для освоєння знань особами з особливими потребами/інвалідністю повинні стати для українських ВНЗ одним із пріоритетів їхньої суспільної відповідальності [1].

З метою створення організаційно-методичних засад інтегрованого навчання студентів з особливими освітніми потребами Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України провели експеримент: «Системний підхід до організації інтегрованого навчання осіб з особливими освітніми потребами у вищих навчальних закладах I–IV рівнів акредитації». Метою дослідження є розробка та експериментальна перевірка нормативів до реабілітаційних заходів засобами освіти, які є елементами технології впровадження комплексного (корекційно-реабілітаційного, психолого-педагогічного, андрагогічного, соціального, медичного, організаційного, технічного) супроводу навчання студентів із особливими освітніми потребами [9].

У межах експерименту визначено ЗВО, які впроваджують інтегроване навчання, серед яких Донбаський інститут техніки та менеджменту Міжнародного науково-технічного університету, Кримський гуманітарний університет (м. Ялта), Луганський національний університет імені Тараса Шевченка, Національна металургійна академія України (м. Дніпропетровськ), Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова (м. Київ), Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, Харківський національний університет радіоелектроніки, Дніпропетровський коледж технологій та дизайну, Київський коледж легкої промисловості, Львівський державний медичний коледж ім. Андрея Крупинського, Педагогічний коледж Львівського національного університету ім. Івана Франка, Харківський обліково-економічний технікум-інтернат ім. Ф. Г. Ананченка.

Основними напрямками роботи Київського політехнічного інституту ім. Ігоря Сікорського в організації навчання осіб із особливими освітніми потребами є: надання інформації про університет та умови навчання; забезпечення вільного доступу студентів із проблемами опорно-рухового апарату до інфраструктури університету (відповідно переобладнаних навчальних аудиторій та ін.); надання додаткових технічних засобів: комп'ютерні програми для слабозорих, системи підсилення звуку для слабочуючих, спеціальні меблі для осіб із вадами опорно-рухового апарату

тощо; розроблення індивідуальних навчальних планів та аналіз їх виконання; застосування дистанційного навчання; використання освітнього контенту для розширення інформаційного, навчального простору та надання студентам додаткових методичних матеріалів; запровадження постійно діючих методичних семінарів для викладачів університету з методів навчання осіб із особливими освітніми потребами; моніторинг якості навчання осіб із особливими освітніми потребами; формування комплексного (технічного, організаційного, педагогічного, психологічного, соціального) супроводу осіб із особливими освітніми потребами.

Одним із лідерів у запровадженні інклюзивної моделі є Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна» (Університет «Україна») – вищий навчальний заклад III–IV рівня акредитації інтегрованого типу, відкритий для молоді неоднакового рівня підготовки, диференційованих соціальних можливостей і з різним станом здоров'я. У його структурі майже 30 територіально відокремлених структурних підрозділів у багатьох містах України.

В Університеті «Україна» розроблено ефективну систему супроводу студентів із особливими потребами, що має забезпечити рівний доступ до навчання, знищити або мінімізувати проблеми студентів із особливими потребами в навчанні. Супровід навчання студентів із особливими потребами здійснюється за такими напрямками: педагогічний, технічний, медико-реабілітаційний, психологічний, соціальний, спортивний, професійна адаптація та реабілітація.

Педагогічний супровід навчання передбачає оптимізацію викладання навчального матеріалу студентам із інвалідністю в максимально прийнятній для них формі, запровадження сучасних педагогічних технологій навчання, забезпечення навчально-методичними матеріалами.

Технічний супровід передбачає забезпечення адаптивними технічними засобами та спеціальними технологіями навчання, компенсує їхні функціональні обмеження й забезпечує принцип доступності до якісної вищої освіти. Технічний супровід включає індивідуальний (тьюторський) супровід студентів із особливими потребами на всіх етапах.

Медико-реабілітаційний супровід спрямований на підтримку, збереження та відновлення фізичного здоров'я студентів. Його складовими є невідкладна медична допомога, консультативно-профілактична та реабілітаційно-відновлювальна підтримка.

Психологічний супровід спрямований на визначення психологічних особливостей студента, зміцнення та збереження його психологічного здоров'я, надання йому необхідної допомоги з адаптації в інтегроване освітнє середовище, сприяння особистісному розвитку.

Соціальний супровід спрямований на забезпечення соціалізації студентів із особливими потребами, зокрема їх соціально-побутової,

соціально-трудової та соціально-культурної адаптації, подолання соціальної ізоляції, сприяння збереженню й підвищенню їх соціального статусу, залучення до всіх сфер суспільного життя.

Фізкультурно-спортивний супровід заохочує студентів до активних занять фізичною культурою та окремими видами спорту, участі у змаганнях і параолімпійському русі, передбачає поліпшення психофізичного стану студентів і підвищення їх інтелектуальної працездатності [5, 128].

Слід відзначити, що інклюзивна модель активно впроваджується, однак на сьогодні потребує вирішення низка питань, а саме:

- *формування толерантного ставлення до осіб із особливими потребами* (інклюзивне навчання передбачає зміну ставлення до осіб із особливими потребами, необхідно проводити інформаційні кампанії в т. ч. із залученням засобів масової інформації);
- *розробка ефективного механізму взаємодії учасників навчально-виховного процесу* здобуття якісної освіти й соціалізації молоді з особливими потребами;
- *професійно-педагогічна підготовка майбутніх викладачів вищої школи в умовах інклюзивного навчання* (організація і проведення університетських методологічних семінарів для викладачів із питань інтеграції студентів із особливими потребами в навчальний процес);
- *доопрацювання нормативно правових документів щодо організації навчального процесу та відповідне фінансування* в Ю. Богинської, прийняті в Україні нормативно-правові документи і діяльність, яка спрямована на їхню реалізацію, свідчать про те, що зроблено значний прорив у законодавчому забезпеченні доступності освіти для осіб із особливими потребами. Однак реалізація цих документів здійснюється не повною мірою через необхідність їхнього доопрацювання з точки зору вдосконалення методик навчання й організації навчального процесу та нестачу фінансування. Фундаментального дослідження потребує питання інклюзивного навчання студентів у процесі підготовки їх до професійної діяльності;
- *створення безбар'єрного середовища в університетах* (розбудова архітектурно доступного середовища, імплементація принципів універсально дизайну в навчанні);
- *створення Державного Координаційного Центру* для надання підтримки, координації та моніторингу стану системи інклюзивного навчання осіб із особливими потребами у ЗВО.

Висновки та перспективи подальших наукових розвідок. Інклюзивна модель навчання набуває все більшого поширення у вітчизняних закладах освіти. Розроблено низку нормативно-правових документів щодо навчання осіб із особливими потребами. Однак, якщо в початковій і середній відбуваються значні зрушення у процесі

запровадження інклюзивної моделі навчання, то у вищій школі цей процес відбувається складніше, лише декілька університетів упроваджують інклюзивну модель навчання. Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна» є лідером у сфері забезпечення педагогічного супроводу й формування безбар'єрного навчального середовища для всіх студентів. Перспективним напрямом подальших розвідок вважаємо дослідження можливостей використання зарубіжного досвіду у процесі вдосконалення реалізації системи інклюзивної навчання у вітчизняних ЗВО.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Загальний аналіз законодавчого забезпечення прав осіб із особливими потребами у системі вищої освіти.* Режим доступу: http://www.education-inclusive.com/wp-content/docs/2013/02/zagalnyj_analiz-zu-pro-vyschuosvitu.doc. (*General analysis of the legislative provision of the rights of persons with special needs in the system of higher education.* Retrieved from: http://www.education-inclusive.com/wp-content/docs/2013/02/zagalnyj_analiz-zu-pro-vyschuosvitu.doc).

2. *Закон України № 2053-VIII «Про внесення змін до Закону України «Про освіту» щодо особливостей доступу осіб з особливими освітніми потребами до освітніх послуг»* (Law of Ukraine No. 2053-VIII “On Amendments to the Law of Ukraine “On Education” regarding the peculiarities of access of persons with special educational needs to educational services”) (2017). Retrieved from: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2053-viii>.

3. *Закон України «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні»* (The Law of Ukraine “On the basis of social protection of invalids in Ukraine”) (2018). Retrieved from: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/875-12>

4. *Марина Порошенко: Вперше за 25 років Україна повернулася обличчям до дітей з особливими потребами.* Режим доступу: <https://espresso.tv/article/2017/03/21/poroshenko> (*Maryna Poroshenko: For the first time in 25 years, Ukraine has turned to children with special needs.* Retrieved from: <https://espresso.tv/article/2017/03/21/poroshenko>).

5. *Таланчук, П. М., Кольченко, К. О., Нікуліна, Г. Ф. (2004). Супровід навчання студентів із особливими потребами в інтегрованому освітньому середовищі.* К.: Соцінфор (Talanchuk, P. M., Kolchenko, K. O., Nikulin, H. F. (2004). *Supporting the training of students with special needs in an integrated educational environment.* K.: Sotsinform).

6. *Тематична національна доповідь «Освіта осіб з інвалідністю в Україні»* (2010). Міністерство освіти і науки України, Інститут інноваційних технологій і змісту освіти МОН України. Київ (*Thematic national report “Education of Persons with Disabilities in Ukraine”.* (2010). Ministry of Education and Science of Ukraine, Institute of Innovative Technologies and Educational Content of the Ministry of Education and Science of Ukraine. Kyiv).

7. *Чайковський, М. (2015). Вітчизняний досвід інтегрованого та інклюзивного навчання у системі вищої освіти. Людинознавчі студії. Серія «педагогіка», 1/33, 227–232* (Tchaikovsky, M. (2015). Domestic experience of integrated and inclusive education in the system of higher education. *Human studies studios. Series “Pedagogy”, 1/33, 227–232*).

8. *Майборода, В. К., Горкуша, Е. В. (2014). Розвиток інклюзивного навчання студентів із вадами зору в університетах України. Біоресурси і природокористування, 6, 3–4, 187–191* (Mayboroda, V. K., Gorkusha, E. V. (2014). Development of inclusive education of students with visual impairment in Ukrainian universities. *Bioresources and Nature Management, 6, 3–4, 187–191*).

9. *Наказ міністерства освіти і науки України № 512 (Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine No. 512) (2012). Retrieved from: <http://consultant.parus.ua/?doc=082LWOD3FB>*

РЕЗЮМЕ

Арищенко Алёна. Инклюзивное образовательное пространство вузов Украины: современное состояние и перспективы развития.

В статье исследована проблема обучения лиц с особыми потребностями в отечественных вузах. Проанализировано нормативно-правовое обеспечение доступности высшего образования для лиц с особыми потребностями. Охарактеризованы интегрированное и инклюзивное обучение студентов в университетах Украины. Описан опыт вузов Украины относительно имплементации инклюзивного обучения. Определены направления совершенствования инклюзивного обучения в вузах Украины на основе зарубежного опыта.

Ключевые слова: интегрированное обучение, инклюзивное обучение, ВУЗы, лица с особыми потребностями, сопровождение студентов, доступное образовательное пространство.

SUMMARY

Arishchenko Aliona. Inclusive educational environment of Ukrainian universities: current state and trends of development.

The article deals with the problem of education of the individuals with special needs in Ukrainian universities. The purpose of the study is to analyze the state policy of ensuring the right to education of persons with special needs, to identify the directions of improvement of the system of inclusive education in Ukrainian higher education institutions.

There are several forms of education for the individuals with special needs. It includes education in special groups for students with special needs in accordance with nosologies; in integrated groups without providing the necessary support; and in inclusive groups, that includes support, provided by specially created departments of universities. Inclusive model of education involves not only the inclusion of people with special needs in the general educational space, but also it ensures equal access to quality education by organizing education process based on the application of personality-oriented teaching methods and taking into account individual characteristics.

The leader in the implementation of the inclusive model is the Open International University of Human Development "Ukraine". The University "Ukraine" has developed an effective system of support for students with special needs, which should ensure equal access to education, eliminate or minimize barriers in the learning process of students with special educational needs. Support for students with special needs is carried out in the following directions: pedagogical, technical, medical and rehabilitation, psychological, social, sports, professional adaptation and rehabilitation.

The study reveals the directions of improvement of inclusive education system in universities, in particular: formation of a tolerant attitude towards people with special needs; development of an effective mechanism of interaction between all participants in the educational process; revision of normative legal documents and appropriate financing; creation of a barrier-free environment at universities; creation of a state coordination center. Further research is seen in the investigation of the possibilities of using foreign experience in the process of implementation of inclusive model in Ukrainian higher education institutions.

Key words: integrated education, inclusive education, higher education institutions, persons with special needs, barrier-free environment, students support, accessible educational space.